

Vesszőparipáim és egyéb érdekes kérdéseim

E kis cikkben (talán ismétlésekkel is – úgy tűnik ezek az én vesszőparipáim...) olyan kérdéseket szeretnék vázlatosan fölvetni, amelyekkel igazán, érdemben magam nem tudok megbirkózni. Egyes problémákról van ugyan valami véleményem, de sohasem merném azt állítani, hogy „ez így jó, így helyes”: az itt következők sokkal inkább a bizonytalankodásaim listája, s csak remélem, hogy mások is (önök, kedves olvasók!) kifejtik véleményüket, tetszésüket, ellenérzéseiket, javaslataikat a leírottakkal kapcsolatban – ez az írás tehát valójában csak egy „vitagerjesztő” eszköz szeretne lenni.

Rögvest kezdeném a „%” jel használatával. E szimbólumot (és ezt az érvényes helyesírási szabályzat is külön rögzíti) szigorúan az előtte lévő számhoz írjuk, szóköz nélkül. E szabályt minden magára adó szerkesztőség, kiadó be is tartja, régi hagyománya ez helyesírásunknak. Az egyetlen dolog, amely egy kissé megzavar az az, hogy viszont az SI-ben (Système International) éppen más a szigorú előírás: ott a „%” szimbólum (hasonlatosan például minden mértékegységjelhez – s ezt a szabályt már mi is precízen, következetesen betartjuk) szóközzel választatik el az előtte lévő számtól! A kérdés csupán annyi, hogy a komoly nemzetközi szabványt vagy a magyar helyesírási szabályait, hagyományait fogadjuk el mértékadónak? (Magam ez utóbbi mellett természetesen le a voksom...)

S ha már a mértékegységeknél vagyunk: amennyiben veszszük a bátorságot, hogy az SI egy előírásával szembe helyezkedjünk íráshasználatunkban, akkor szerintem arra is teljesen nyugodt lélekkel „vetemedhetünk”, hogy néhány más ponton is eltérjünk a nemzetközi előírásoktól – mi, orvosok, egészségügyiek ezt meg is tesszük: a vérnyomást Hgmm-ben szoktuk megadni, az energiát meg általában kalóriában, s nem joule-ban, legalábbis akkor, ha a táplálékok energiatartalmára gondolunk. Ez valamiképp szakmánk hagyománya, „veszülött joga”. (Borzasztó zavaró volt számomra egy olyan tanulmány olvasása, amelyben a nyomásértékeket rendre csak pascalban adták meg a szerzők: ez szakmailag nyilván nagyon helyes, de én nem értettem semmit az egészből, hanem ingerülten félretettem az opuszt, ahelyett, hogy utánanézttem volna, hogy ezt most hogyan is kell átszámolni... Javaslatom: ilyen helyzetekben a szerzők adják meg – legalább zárójelben – a „szokásos” mértékegységekkel is kifejezve a számértékeket.)

A kalória más érdekességeket is fölvet számomra. Ha mondjuk egy tejfölös dobozt böngészek az ügyben, hogy világosabban lássam, hogy most mennyit is fogok hízni, és megpillantom a „kcal” mértékegységet, mindig eltűnődöm azon, hogy (szeren-

csére ez még nem fordult velem elő...) milyen módon próbálnám ezt a „kcal”-t toldalékolni, teszem azt egy „-val, -vel” raggal. A gondom az, hogy egy mértékegység esetében (a konkrét példában még egy prefixummal, esetünkben egy többszöröző előtaggal is felszerelve) mennyire van módunk-jogunk-alapunk a betűszavakkal kapcsolatos, már korábbi írásaimban tárgyalt, meglehetősen világos szabályokat alkalmazni (ekkor így íránk: „kcal-lal”). De a helyzet az, hogy a „kcal” betűcsoportot én még sohasem hallottam valóban „KCAL”-nak ejteni: az igényeskedőbbek „KILOKALÓRIA” hangtestként, de a legtöbben egyszerűen csak „KALÓRIA”-ként használják a szót, még ha a szemükkel a „kcal” leírást látják is, azt is világosan és jól tudva, hogy amikor a „KALÓRIA” szót használják valójában kilocaloriáról beszélnek. Nos, akkor a helyes toldalékolás (a kiejtéshez igazodva!) ez lenne: „kcal-val”? Nem tudom...

Most pedig a görög betűk használatával összefüggő nehézségekről szólnék. Magam nagyon erősen kitartanék a görög betűk megtartása, használata mellett: ez hagyomány és műveltség kérdése is, és nekem az „á-interferon” az „á-interferon” marad, és nem lesz – legalábbis egy ideig – „alfa-interferon” s pláne nem „alpha interferon” vagy „alpha-interferon”. Hogy ezek a szerintem rémes – ám belátom: lehet, hogy sok szempontból praktikus, praktikusabb – írásmódok hogyan alakultak ki s jelentek meg már a magyar szakirodalomban is, nem részletezem. Különösebben indokolni, magyarázni görögös elfogódottságom pedig valójában nem is tudom. Hogy mi lesz a görög betűk sorsa? Úgy vélem, ez a szakmai társadalom szöveghasználata következtében néhány év-évtized alatt magától fog kikristályosodni, eldőlni. (A jelenlegi szaknyelvváltozási jelenségeket figyelve attól tartok, hogy végül a görög betűk „veszíteni” fognak – bár ne így lenne: valami fontos és ősi kulturális kincset veszítenénk el...)

Mindezek után még elővinném örök vesszőparipámat, a kötőjelek, nagykötőjelek ügyét. A nagykötőjelek használatáról már szóltam e lap hasábjain, ebből idézek egy részletet:

„Nagykötőjelet használunk (és ennek még komoly jelentősége lesz a problémakör egésze szempontjából!) például géptípusok stb. betű- vagy szó és számjelzése között (pl. B–52-es bombázó: látható, a toldalék „-es” már szokásos kötőjellel kapcsolódik a nagykötőjeles részhez!)”

Bevallom, amikor ezt a szabályt annakidején megtanultam, nagyon örültem: ennek szellemében egyértelműen megoldható a különféle kiegészítőjelölésekkel papírra vetett orvosi, szakmai kifejezések, formulák leírása. Nincs többé „IL-2”, „IL2”, „IL-II”, „IL2”, „ILII”, „IL 2” stb., hanem itt a világos szabály: a

számjelzés elé (és ezt nyugodtan általánosíthatjuk is, akár latin vagy görög betűkre, betűcsoportokra s egyebekre – ezt nem tiltja a szabályzat, ám az alapszabály logikus kibővítése, „folytatása”) nagykötőjel dukál és punctum.

Az az: „IL-2”, „á-interferon” és így tovább.

Persze hamar magam is rájöttem, hogy bármily logikusnak, megokolhatóknak, szabályzatra alapozottnak is tűnik a dolog ilyen rendezése, valójában azonban ez rossz és használhatatlan megoldás: nem fogja szaknyelvünk ezen zavaros helyesírási területeit tisztázni, egyértelműsíteni.

Ennek okairól, a fölvetődő egyéb szempontokról és néhány, esetleg mások által is elfogadható javaslatról szeretnék most alaposabban elrágódni – talán néhány kérdésben valóban használható javaslatokkal sikerül előállnom, így, párévi fejtörés után...

Tehát – legalábbis elvileg... – van egy remek alapelvünk az érvényes helyesírási szabályzatban a kötőjeles problémák rendezésére.

(Itt egy rövid, ismétlő megjegyzést tennék, tekintve, hogy újabb érdeklődők szögeztek nekem a kérdést. Már a korábbiakban is szó volt a kötőjelek, nagykötőjelek használatának fontosságáról, nyelvi jelentőségéről, a precíz megfogalmazás érdekében megkerülhetetlenségéről. Ám annak a bizonyos, sokszor valóban nélkülözhetetlen nagykötőjelnek a megjelenítése továbbra is kérdés maradt. Csak ismételem önmagam: a számítógépen egyszerű a megoldás. A „szokásos” kötőjel billentyűjét – általában: jobb felső sarok – egyszerre kell a „Ctrl”-, a controllgombbal lenyomni: máris nagykötőjel jelenik meg a monitoron a kötőjel helyett. Az, aki írógépet használ pedig úgy járjon el, hogy közvetlenül egymás után, szóköz nélkül koppantson rá a kötőjelbillentyűre: ez hagyományosan a nagykötőjel jelölése: —.)

Nos, térjünk vissza az eredeti kérdésre, a „mániás nagykötőjelezés” használhatatlanságára.

Egyszerű – de az elvieket tekintve alapvető – nehézségről van szó.

El kell fogadnunk a tényt, hogy a nyelv művelése, ápolása nem működhet „diktatúraszerűen”: a nyelvművelő nem találhat ki ész nélkül szabályokat és senkit sem kényszeríthet – nem is tud – arra, hogy azokat alkalmazza is. A feladata más: tehet javaslatot – pl. Bugát maga vagy százezer(!) szót adott ki művében:

ebből mintegy száz bizonyult maradandónak, ma is használatosnak –, adhat tanácsot, a már kikristályosodott nyelvszokásokat rögzítheti, összefoglalhatja, áttekintést nyújthat azokról a nyelvhasználók szélesebb körének. Szokták ezt (ha nem is egészen pontosan ebben a szakmai értelemben) „leíró” (deskriptív), illetve „előíró” (proskriptív) nyelvűvelésnek is hívni.

Ám a nyelvet, a szaknyelveket is beleértve, nem lehet megérőszakolni! A már említett „nyelvszokás”, a bevett nyelvhasználat úgy is jórészt olyan, amilyen az a nyelvhasználóknak megfelel. Ezen legfőljebb csiszolgatni, finomítani lehet, esetleg – de már ehhez bátorság kell – iránymutatást lehet adni.

Ennek szellemében, a szaknyelvhasználók megszokásait teljes alázattal tiszteletben tartva el kell fogadnunk a már bevált, általánosan elfogadottá lett formák használatát, még akkor is, ha az ember kiötöl valamiféle „zseniálisan logikus” borzalomszabályt...

Az orvosi szaknyelvben elfogadott a szokásos kötőjel használata, egy-egy karakter indexbe írása és hasonlók. Így használjuk, így értjük, így szoktuk meg.

Ezt illusztrálandó, had mutassak néhány bizarr példát, hogy miféle formákat is szoktunk írni, olvasni, s hogy azok hogyan is néznének ki az én nem éppen sikeresen kifundált „nagykötőjelszabály”-om erőltetésével!

PGE₂ → PG-E-2

LTB₄ → LT-B-4

CPK-MB → CPK-MB (vagy esetleg, egyéb logikus okok miatt CPK-M-B???)

T₃ → T-3 (itt rá sem jönnek, hogy a tiroxinról van szó...)

HbA_{1c} → Hb-A-1-c (no, ez már tiszta örültség...)

Hát, ezek után nyugodtan kijelenthetjük, hogy a valóban oly logikus és világos „nagykötőjelszabály” jobb, hogy ha a feledés szépítő kódéba vész...

De a probléma továbbra is adott: a fentebbi (példákként bemutatott) és hasonló szerkezetek leírásával foglalkoznunk kell, mert egy rossz szabály borzalmas és fölösleges, de a káosz, a zűrzavar sem segíti a tudomány fejlődését, a kutatást s főleg az oktatást!

Gondolkozzunk el ezen!